УДК 340.14

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-33-40>

Щамбура Денис Володимирович,
аспірант

(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

КОНЦЕПЦІЯ ЮРИДИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ ЯК ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ НЕОФІЦІЙНОГО ПРАВА

У статті досліджено концепцію правового плюралізму, у рамках якої право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система. Підтверджено, що плюралізм протистойть моністичному розумінню світу. Доведено, що концепція «правового плюралізму» формувалася в межах таких напрямків правової думки, як соціологія права (Г. Д. Гурвіч, Є. Ерліх, Л. Й. Петражицький, П. О. Сорокін, М. С. Тимашев та ін.), юридична етнологія та юридична антропологія (Б. Малиновський, А. Р. Редкліфф-Браун та ін.). Установлено, що нині принцип юридичного плюралізму переходить із площини наукових дискусій у правове життя. Констатовано, що правовий плюралізм, заперечуючи визначення права виключно як результату державної діяльності, передбачає існування неофіційного права як правової реальності.

Ключові слова: монізм; неофіційне право; правове життя; правовий плюралізм; право; соціологія права

Постановка проблеми. Правовий плюралізм став предметом досліджень європейської та американської юридичної науки в 60–70-х рр. XX ст., однак вітчизняна юриспруденція охопила цю проблему лише в 90-і рр. Нині ж правовий плюралізм визнається знаковою ідеєю не лише наукового дискурсу, а й правового життя загалом. Правовий плюралізм (юридичний плюралізм, поліюридизм) виступає методологічною основою інтегративного праворозуміння, коли право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система. Вважаємо, що саме правовому плюралізму завдячує своєю появою поняття «неофіційне право», тому дослідження неофіційного права у світлі концепції юридичного плюралізму є актуальним завданням загальнотеоретичної юриспруденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юриспруденції проблему плюралізму на монографічному рівні однією з перших порушила В. В. Дудченко у виданій 2006 року монографії «Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень» [10] та захищеній 2007 р. дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [9]. Варто назвати і роботи таких науковців, як К. В. Горобець [7], В. В. Завальнюк [11], О. О. Уварова [25] та ін. Над проблемою юридичного плюралізму працюють і російські дослідники [4; 6; 13; 17; 20; 23]. Водночас слід зазначити, що в указаних працях окремо не розглядалося неофіційне право як вияв правового плюралізму.

Метою статті є дослідження впливу концепції юридичного плюралізму на утвердження неофіційного права як однієї з форм правового життя суспільства в історичній ретроспективі та в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що спочатку поняття «плюралізм» у науковій думці мало, скоріше, негативне, ніж позитивне значення. Це зумовлювалося домінуючою в західній культурі традицією моністичного розуміння світу у світлі єдиного начала, єдиної основи всього існуючого, успадкованою від античної філософії, у якій поняття «монада» відігравало роль вихідного світопізнавального принципу.

Крім того, як негативне явище плюралізм розглядався в радянський період, адже в соціально-політичних умовах, які склалися на той час, реакційний характер плюралізму передбачав виключно негативне змістове наповнення цього поняття [21, с. 100].

За спостереженням В. М. Діанової, саме на противагу монізму для позначення іншої філософської позиції, згідно з якою існує кілька або безліч незалежних один від одного начал або видів буття (форм знань, цінностей), 1712 року німецький філософ Х. Вольф увів термін «плюралізм» (від латинського *pluralis* — множинний) [8, с. 95]. Але ще до появи цього терміна подібні ідеї при поясненні основоположних цінностей, істин тощо вже виникали в концепціях окремих авторів. Зокрема, як вважає Ісайя Берлін (Isaiah Berlin), Н. Макіавеллі, всупереч самому собі, став одним із творців плюралізму, розмежувавши два несумісних ідеали життя, два типи моралі — мораль і цінності язичницького світу і християнську мораль [5, с. 368]. До речі, сам Ісайя Берлін вважається творцем доктрини ціннісного плюралізму [18, с. 49].

Загалом плюралізм як наукова парадигма тривалий час формувалася зусиллями багатьох учених. Ураховуючи надзвичайну масштабність цього процесу, ми не будемо торкатися всіх його аспектів, а зосередимо увагу на проблемі правового плюралізму. Нині справедливо зазначається, що в рамках таких напрямків правової думки, як соціологія права, юридична антропологія концепція «правового плюралізму» є однією з провідних [6, с. 20].

Формально початок дискурсу про правовий плюралізм пов'язується з 1971 р.: «загальновизнано, що ця концепція була вперше запроваджена в двох статтях, опублікованих у книзі за редакцією Ж. Жіліссена (John Gilissen) «Правовий плюралізм» (*Le pluralisme Juridique*). Хоча в першому есе в цій збірці немає визначення самого терміна, однак обстоюється ідея, що існують різні типи правових систем, і це, певною мірою, зумовлює контакт між ними. У другому есе визначається важлива якість правового плюралізму, а саме те, що він дає можливість «різним правовим механізмам» застосовуватися до однієї й тієї ж ситуації [32, р. 33–34].

Але, на нашу думку, концепція правового плюралізму почала формуватися раніше, оскільки її витoki, як бачиться, містяться ще в працях основоположників соціології права. І це не випадково, оскільки глибинні соціально-історичні зміни, що відбувалися в епоху Нового часу, зумовили потребу в поясненні місця і ролі права в новій суспільній системі. Право все більшою мірою проявляло себе як конституційний початок суспільства. Це спонукало вчених по-новому поглянути на феномен права.

Так, зокрема, у творах О. Ерліха розроблена плюралістична модель права, основою якої була ідея про три типи права: державне право, право юристів, соціальне право, причому останньому вчений віддавав перевагу. У зв'язку з цим О. Ерліха, зазвичай, зараховують до першопрохідців теорії правового плюралізму, однак, як справедливо зауважує М. В. Антонов, ототожнення Ерліха з цим напрямком не може бути безумовним, оскільки Ерліх аж ніяк не намагався стерти кордони між правом та іншими соціальними регуляторами, а його соціологія права ґрунтується на зовсім інших методологічних засадах, ніж сучасні англо-американські теорії правового плюралізму [2, с. 8]. Зі свого боку, Брайан Таманага (Brian Tamanaha) найбільш цінною вважає ідею Ерліха про те, що «право живе в суспільстві», але не бачить підстав для ототожнення концепцій живого права і правового плюралізму (останню, до речі, вчений не підтримує) [30]. Отже, незважаючи на різне бачення правового плюралізму О. Ерліха, його теорія живого права прокладає шлях до комплексного пізнання права як соціального багатоаспектного явища, кожен з елементів якого має самостійну цінність.

Свій внесок у становлення правового плюралізму зробив і Л. Й. Петражицький, хоч адекватна оцінка цього внеску у сучасній науковій літературі відсутня. Як справедливо вважає Роджер Коттеррелл (Roger Cotterrell), навіть після тривалих зусиль упродовж багатьох десятиліть аж донині ідеї Петражицького все ще не отримали міжнародного визнання [14, с. 12]. Британський дослідник порушив важливу проблему: наскільки теорія Петражицького сприяє сучасним соціально-правовим дослідженням — не як історичний фон, а як жива ідея; які аспекти його творчості можуть відповідати на основні сучасні питання і наповнювати

поточні дискурси? Зокрема, на думку Коттеррелла, Петражицький розробив не лише струнку та доволі загадкову правову теорію, абсолютно відмінну від тих, які на той час домінували в юридичній науці, а й оригінальну психологічну систему, що стала основою цієї правової теорії. Крім того, він визначив перспективу нової наукової політики для прямої законодавчої діяльності, що виходить далеко за межі її звичайних прагматичних цілей. Цей мислитель не забував озиратися назад, щоб визначити довгострокові, науково обґрунтовані, історичні тенденції правового розвитку, але при цьому він дивиться вперед з високоетичним уявленням про те, яким може бути по-справжньому цивілізоване суспільство майбутнього. Петражицький виявляє безліч невловимих, психологічно вмотивованих аспектів співвідношення права і моралі. І він явно віщує сучасні проблеми правового плюралізму, розвиваючи одну з найбільш суперечливих дискусій щодо цього явища в правовій літературі [14, с. 10–11]. Плюралістичний характер має ідея Л. Й. Петражицького про розмежування офіційного і неофіційного права: офіційне право застосовується і підтримується представниками державної влади відповідно до їх обов'язку служити суспільству, натомість неофіційне право, хоч і не володіє такою значущістю в державі, суттєво розширює «горизонти» права (такі, як внутрішнє регулювання в сім'ї, в різних організаціях і об'єднаннях тощо). Інакше кажучи, за допомогою поняття неофіційного права Петражицький протиставляє офіційне право правовому плюралізму, який передбачає різноманіття ефективних режимів правового регулювання, що співіснують в одному і тому ж місці і часі, разом з потенційною різноманітністю джерел їх авторитетності.

Ідею Л. Й. Петражицького про інтуїтивне право як одне з основних джерел правового регулювання розвинули його учні та послідовники Г. Д. Гурвіч, М. С. Тімашев і П. О. Сорокін. Як вважає М. В. Антонов, погоджуючись з Петражицьким у тому, що право не є суто владним встановленням або формально-нормативною конструкцією і містить у собі психологічну складову, Гурвіч намагається вийти за межі суто психологічного підходу до права [1, с. 65]. Плюралізм правових поглядів Гурвіча виражається, передовсім, у його концепції «соціального права», в якій учений інтегрував різні онтологічні вияви буття права, акцентуючи на колективно-психологічних аспектах його формування. На думку вченого, право характеризується певним ступенем узагальнення, що визначається сумірністю ціннісних орієнтирів, моральних ідеалів різних соціальних спільнот. У результаті формується суспільний ідеал справедливості, і замість індивідуалізованих приписів установлюється загальне правило, що має обов'язковим для виконання усіма. Основою цієї сили визнається не зовнішній вплив, а сам факт належності особи до тієї чи іншої спільноти, оскільки будь-яку соціальну спільність характеризує передовсім порядок. Власне, як зауважує М. В. Антонов, соціальне право у Гурвіча — це своєрідна протигага праву індивідуальному, саме діалектика індивідуального і соціального права найкраще розкриває сутність останнього [1, с. 65–66].

Як твердить М. С. Баютова, в юридичному плюралізмі Гурвіча виділяються два напрями. Перший детермінується різноманіттям духовних елементів юридичного досвіду (наприклад різноманітністю пережитих проявів справедливості), а другий — різноманіттям груп людей, які здійснюють маніфестацію свого юридичного досвіду. Останній, на думку Г. Д. Гурвіча, і призводить до плюралізму правопорядків, які взаємно обмежують один одного у своїй самостійності та нарівні співпрацюють між собою в житті нації, так само, як і в житті міжнародної спільноти [3, с. 34]. Поділяємо висновки дослідниці про те, що юридичний плюралізм у соціальній філософії Г. Д. Гурвіча детермінований специфікою правової дійсності і впливає із різноманіття проявів справедливості та безлічі спільнот, члени яких реалізують власний унікальний юридичний досвід. Звідси буття соціуму є постійним пошуком компромісу між інтересами цих спільнот, а юридичний плюралізм покликаний забезпечити «єдність у множинності» елементів цього буття [3, с. 36].

Ще один відомий учений, послідовник Л. Й. Петражицького — М. С. Тімашев — сформував власну концепцію права, що має соціально-психологічне забарвлення і плюралістичний характер. Як відзначає О. О. Мережко у своєму монографічному дослідженні, у вченні Тімашева право представлено як сфера перетину етики та влади [19, с. 132]. Ці два соціальні

феномени можуть існувати й незалежно один від одного, але історичний досвід підтверджує, що найчастіше вони взаємо підтримуються і частково збігаються. Основою права як соціальної сили Тімашев вважав взаємодію індивідів, у якій поєднується соціально-етична й імперативна координація. Цікаво, що вчений навіть порівнював право з новою хімічною речовиною, яка виникла шляхом поєднання двох первинних хімічних елементів. Відповідь на питання, чому люди підкоряються праву: внаслідок власних переконань або через побоювання негативних наслідків у разі порушення права, так само є плюралістичною. Обидва мотиви тісно пов'язані між собою, і котрий із них буде домінувати, значною мірою залежить від конкретних обставин.

М. С. Тімашев так само розмежовував два рівні права: державне право — норми, встановлені або санкціоновані безпосередньо державою, і соціальне право — норми, які створюються різними соціальними групами. Однак, на його думку, соціальне право має «силу» тільки тією мірою, якою воно визнається державою.

Плюралістичною, на наш погляд, є фундаментальна соціокультурна концепція Питирима Сорокіна, який розглядав право в тісному взаємозв'язку та взаємодії з іншими культурними системами суспільства (мораллю, релігією, політикою, економікою тощо). Однак у науці, як переконливо доводить у своїй роботі Н. І. Кучина [16], теоретична спадщина П. Сорокіна вивчається передовсім у філософському, соціологічному та історичному аспектах, а правовому аспекту приділяється недостатньо уваги. Досліджуючи феномен права в концепції Питирима Сорокіна, І. І. Коваленко вказує на плюралістичне розуміння вченим простору реальності як тривимірного, на противагу попередньому «онтологічному монізму» в соціальній теорії, згідно з яким єдиним легітимним виміром реальності вважалося земне, природне буття, що вивчається науками [12, с. 59]. Саме плюралістичний підхід дає змогу Сорокіну говорити про «невизначене розмаїття» реальності, головними онтологічними аспектами якої є чуттєвий, раціонально-розумний і понадраціонально-понадчуттєвий. Відповідно, досягнення цих аспектів у культурі відбувається через три гносеологічні канали, що не зводяться один до одного, а співіснують на основі принципу доповнюваності та взаємної зумовленості. З цього випливає принципова для Сорокіна ідея «гносеологічного рівноправ'я» та «культурної рівноцінності» наукового, філософського та релігійно-містичного знання, що слугують джерелом достовірного пізнання в чуттєвій, раціональній та інтуїтивній системах [12, с. 60].

Філософ називав непоправною помилкою позицію тих, хто вважає правом лише мертві, застигли статті офіційних кодексів чи неживі розмірковування юристів. Для П. О. Сорокіна право — «багатогранна жива реальність, що оточує людей зусібіч; у вигляді переконань право існує в людині, у вигляді словесних і письмових формул, вчинків і суспільно-правових інститутів — поза людиною. Як електричний струм, право невидиме, але рухає людьми, викликає до життя акти боротьби й миру, ненависті й любові, воно створює і скидає трони, зводить і руйнує державні та громадські організації... Право — соціальна сила, і сила могутня» [22, с. 61–62].

Отже, як бачимо, охарактеризовані вище погляди класиків соціології права на проблеми права, незважаючи на окремі розходження, заклали основи юридичного плюралізму — концепції, що дає змогу дослідникам обґрунтувати існуючі відмінності форм прояву права, виявити зумовленість сутнісно-змістовних аспектів права специфікою соціокультурної реальності [4, с. 148]. Принагідно зауважимо, що пов'язані з проблемами правового плюралізму дослідження зарубіжних науковців (К. фон Бенда-Бекманн, Ж. Вандерлінден, Дж. Гріффітс, С. Е. Меррі, Л. Поспішил та ін.) спираються в плані наступності не лише на більш широкий дискурс соціології права, а й на здобутки юридичної антропології та юридичної етнології. На це вказує у своїй роботі С. В. Тихонова: «Правовий плюралізм як теорія розвивається на кордоні між юриспруденцією і такими соціальними науками, як юридична антропологія та юридична етнологія, що показують убудованість правового буття в повсякденний простір (етнічної) культури» [23, с. 86]. Вважається, що саме завдяки працям Б. Ма-

линовського «Злочин і звичай у суспільстві дикунів» (1926 р.) та А. Р. Редкліф-Брауна «Суспільні і приватні делікти в первісному праві» (1933 р.) головним об'єктом вивчення прихильників правового плюралізму попервах стало звичаєве право. Сьогодні ж юридичний плюралізм передбачає, за словами В. О. Тишкова, вивчення права не стільки як «традиційного», «звичаєвого» (фактично, в етнічному аспекті) на противагу державному або «централізованому» праву, а як проблеми співіснування різних культурно зумовлених правових систем в єдиному громадянському суспільстві. Нове полягає і в міждисциплінарності вивчення правового плюралізму, передовсім, у співпраці етнологів і правознавців [24, с. 7].

Серед багатьох визначень правового плюралізму варто виокремити декілька. Перше запропонував Ж. Вандерлінден: це «наявність у рамках одного конкретного суспільства декількох правових механізмів, що по-різному діють в однакових ситуаціях» [33, р. 19]. Зі свого боку, С. Е. Меррі розглядає правовий плюралізм як ситуацію, за якої дві або більше правові системи співіснують в одному і тому самому соціальному полі» [28, р. 870]. За Дж. Гріффітсом, правовий плюралізм — це «стан у будь-якому соціальному полі, коли поведінка відповідає більше ніж одному правопорядку» [27, р. 2]. Як бачимо, два останні визначення спираються на поняття «соціальне поле», запропоноване С. Ф. Мур. Цим поняттям позначається соціальний простір, який «може створювати свої внутрішні закони, звичаї і символи, але водночас підпорядковується законам, рішенням та іншим факторам оточуючого зовнішнього світу. Напіваавтономне соціальне поле має здатність до правотворчості й володіє засобами для втілення в життя створених ним правових норм; але діє воно в ширшому соціальному просторі, який може впливати і проникати в нього або за бажанням осіб, що належать до соціального поля, або за своєю власною ініціативою» [29, р. 720].

Крім того, Дж. Гріффітс виокремив дві моделі правового плюралізму: «сильна» модель передбачає співіснування в одному соціальному полі різних систем юридичних норм на основі рівності, «слабка» модель характеризується домінуванням одного із взаємодіючих правових порядків, а інший (або інші) є підлеглим і проявляється лише тією мірою, яка відведена йому панівним правопорядком [27, р. 5].

Як пише у своїй роботі Арно ван Вайєнберге (Arnaud van Waeyenberge) [34], плюралісти не заперечують значення державного права, а замість цього визначають сфери діяльності суспільства, де воно не застосовується, або лише частково застосовується — взагалі, де є альтернативні нормативні цінності, які або конкурують з національним законодавством, або взагалі замінюють його.

Отже, за декілька десятиліть дискурс правового плюралізму позбувся властивого всім «новонародженим» науковим ідеям присмаку «опозиційності» і «маргіальності», зайняв свою нішу в колі ідей сучасної соціології та антропології права, став респектабельною частиною академічного «мейнстріму». У нього є як віддані прихильники, так і не менш послідовні критики. Варто зазначити, що видається журнал «Journal of Legal Pluralism» [13, с. 100]. Слід додати, що правовий плюралізм як наукова парадигма утвердився в загально-теоретичній юриспруденції, тому до сучасних механізмів правового впливу має застосовуватися плюралістичний підхід, заснований на виході права за межі державних структур [26, с. 93].

Однак зауважимо, що юридичний плюралізм має як прихильників, так і опонентів, причому недоліки цієї теорії відзначають навіть самі творці цієї концепції (див., наприклад, Б. Таманага «Божевілля соціологічного уявлення про правовий плюралізм» [31]). Критикують теорію правового плюралізму і з позитивістських позицій. Позитивісти вважають головною ознакою права забезпечення його загальнообов'язкової сили державним примусом, а правовими нормами — лише ті правила, які встановлені або санкціоновані державою. Таке розуміння права було загальноприйнятим в радянській юриспруденції, характерне воно і для сучасної юридичної науки (не випадково юридичні словники і більшість підручників теорії держави і права дають однотипні визначення права як системи норм, загальнообов'язковість яких забезпечується державним примусом) [13, с. 102]. Натомість плюралістичний погляд

на співвідношення права і держави дає змогу вважати їх відносно самостійними феноменами і визнавати за правом автономний онтологічний статус, не похідний від держави. Інакше кажучи, право може існувати в таких формах, які не потребують нагляду, санкціонування чи примусу з боку державної влади. Відповідно, як зауважує С. В. Тихонова, державне право в цьому ракурсі розглядається в одному феноменологічному ряду з церковним правом, правом корпорацій, міжнародним правом, нормами інших соціальних інститутів [23, с. 85]. Хоча теорія правового плюралізму на пострадянському просторі наразі отримала значно меншу підтримку, ніж у західноєвропейській та американській науці, в останні роки з'являються роботи, які підтверджують, що принцип юридичного плюралізму переходить із площини дискусій у правове життя. Правове життя — це не тільки конгломерат діючих офіційно визнаних правових норм, що породжують правовідносини, а й вся звичайно-правова дійсність, яка латентно завжди присутня в правовому житті та виявляє себе в процесі практичного життя. Заперечуючи монізм, плюралістичний підхід дає змогу не протиставляти форми права як «нижчі» та «вищі», а інтегрувати їх в одній правовій матриці, що складається із взаємозалежних і взаємозумовлених правових полів [15, с. 292].

Висновки. Узагальнюючи, вважаємо за доцільне підтримати думку О. П. Некрасова про те, що теоретична і практична цінність плюралістичного підходу полягає в демонстрації фактів, які підтверджують, що правова реальність більш різноманітна, ніж стандартизовані та уніфіковані державою правила поведінки [20, с. 214]. Можна твердити, що правовий плюралізм, заперечуючи визначення права виключно як результату державної діяльності, передбачає існування неофіційного права як правової реальності. Це впливає з того, що в суспільстві існують відносини, правові за самою своєю природою. Інакше кажучи, плюралістичний підхід спростовує однолінійну еволюцію права, підтверджує множинність його форм і дає змогу довести існування в правовому житті неофіційного права.

Список використаних джерел

1. Антонов М. В. Портреты ученых-юристов. Г. Д. Гурвич: проект социологии права. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. № 4. С. 63–74.
2. Антонов М. В. Социолого-правовая концепция Ойгена Эрлиха в контексте современных дебатов о правовом плюрализме. *Ерліхівський збірник*. 2012. Вип. 6. С. 8–13.
3. Баютова М. С. «Юридический плюрализм» как ключевое понятие социальной философии Г. Д. Гурвича. *Общество: философия, история, культура*. 2016. № 4. С. 34–36.
4. Белоносов В. О., Некрасов А. П. Правовой плюрализм: теоретический аспект. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2013. № 1 (23). С. 148–150.
5. Берлин И. Оригинальность Макиавелли. Берлин И. Подлинная цель познания: избранные эссе. Москва: Канон+, 2002. 800 с.
6. Бирюков С. В. Правовой плюрализм и юридическая деятельность. *Вестник Омского университета*. Серия «Право». 2012. № 4. С. 20–23.
7. Горобець К. В. Плюралізм джерел права у контексті системного підходу. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти*: матер. ХХІХ Міжнар. істор.-прав. конф. (м. Феодосія, 19–22 вересня 2013 р.). Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. С. 36–43.
8. Дианова В. М. Культурный плюрализм в условиях глобализации. *Россия и Грузия: диалог и родство культур*: матер. междунар. симпозиума (Тбилиси, 3–6 сентября 2003 г.). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. С. 93–103.
9. Дудченко В. В. Традиція правового плюралізму: західна та східна інтерпретація : автореф. дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2007. 35 с.
10. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2006. 304 с.
11. Завальнюк В. Правовий плюралізм як прояв антропологізації права. *Юридичний вісник*. 2012. № 4. С. 135–140.
12. Коваленко І. І. Осмислення феномену права в соціокультурній концепції Питирима Сорокіна. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. № 1. С. 58–65.

13. Костогрызов П. И. Юридический плюрализм как принцип позитивного права: опыт латиноамериканского неоконституционализма. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2015. Том 15. Вып. 2. С. 99–111.
14. Коттеррелл Р. Петражицкий и современные социально-правовые исследования *Правоведение*. 2013. № 5 (310). С. 9–25.
15. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
16. Кучина Н. І. Філософські погляди Питирима Сорокіна крізь призму історіографії. *Актуальні питання культурології: альманах наукового товариства «Афіна»*. 2012. Вип. 12. С. 41–46.
17. Левина М. И. Проблемы правового плюрализма в условиях федеративной формы государственного устройства России. Куда идет Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства. Т. 3 / под ред. Т. И. Заславской. Москва: Аспект Пресс, 1996. С. 160–165.
18. Ляпіна Л. А. «Плюралізм цінностей» І. Берліна як теоретичне підґрунтя концепції мультикультуралізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Соціологія. 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 48–53.
19. Мережко А. Социология права Н. С. Тимашева: монография. Одесса: Фенікс, 2012. 240 с.
20. Некрасов А. П. Концептуальные и методологические аспекты феномена «плюрализм». *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2013. № 1. С. 214–216.
21. Омельчук І. В. Теоретико-методологічний потенціал принципу плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 2 (10). С. 99–106.
22. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: учеб. Санкт-Петербург: Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. 863 с.
23. Тихонова С. В. История правовых норм: правовой плюрализм и коммуникативные теории права. *Альманах «Дискурсы этики»*. 2014. № 2 (7). С. 81–98.
24. Тишков В. А. Антропология права — начало и эволюция дисциплины. В. А. Тишков. Юридическая антропология. Закон и жизнь. Москва: Стратегия, 2000. С. 7–14.
25. Уварова О. О. Недержавне право: запрошення до дискусії. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 14–32.
26. Честнов И. Л. Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности: монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. юрид. ин-т Ген. прокуратуры Рос. Федер., 2000. 103 с.
27. Griffiths J. What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism*. 1986. № 24. P. 1–50.
28. Merry S. E. Legal Pluralism. *Law & Society Review*. 1988. Vol. 22 (5) P. 869–896.
29. Moore S. F. Law and Social Change in the Semi-autonomous Social Field as an Appropriate subject of Study. *Law & Society Review*. 1973. № 7 (4). P. 719–746.
30. Tamanaha B. Z. A Vision of Socio-Legal Change: Rescuing Ehrlich from ‘Living Law’. *Law and Social Inquiry*. 2011. № 1. P. 297–318.
31. Tamanaha B. Z. The Folly of the Social Scientific Concept of the Legal Pluralism. *Journal of Law and Society*. 1993. № 20 (2). P. 192–217.
32. Thomas Marc Simon. The challenge of legal pluralism: Local Dispute Settlement and the Indian-State Relationship in Ecuador. 2013. 338 p. URL: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/283779/simon-thomas.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (дата звернення: 11.02.2019).
33. Vanderlinden J. Le pluralisme juridique: essai de synthese. Le pluralisme juridique: Bruxelles: Publ. par J. Gillissen, 1971. P. 19–56.
34. Waeyenberge A. Mapping Global Legal Pluralism. *Journal of legal pluralism and unofficial law*. 2015. URL: http://www.philodroit.be/IMG/pdf/mapping_global_legal_pluralism-1.pdf (дата звернення: 17.02.2019).

Щамбура Денис Владимирович,

аспірант

(Международный гуманитарный университет, г. Одесса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

В статті досліджена концепція правового плюралізму, в рамках которой право розглядається як складна і багатогранна соціально-нормативна система. Підтверджено, що плюралізм протистоїть моністическому розумінню світу. Доведено, що концепція «правового плюралізму» формувалася в рамках таких напрямків правової думки, як соціологія права

(Г. Д. Гурвич, Е. Эрлих, Л. И. Петражицкий, П. А. Сорокин, Н. С. Тимашев и др.), юридическая этнология и юридическая антропология (Б. Малиновский, А. Р. Рэдклифф-Браун и др.). Установлено, что в настоящее время принцип юридического плюрализма переходит из плоскости научных дискуссий в правовую жизнь. Констатируется, что правовой плюрализм, отрицая определение права исключительно как результата государственной деятельности, предполагает существование неофициального права как правовой реальности.

Ключевые слова: монизм; неофициальное право; правовая жизнь; правовой плюрализм; право; социология права

Shambura Denis Vladimirovich,
Postgraduate Student
(International Humanitarian University, Odessa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5845-6850>

CONCEPT OF LEGAL PLURALISM AS THE BASIS OF THE RESEARCH OF NON-OFFICIAL LAW

The article explores the concept of legal pluralism. According to this concept law is regarded as a complex and multifaceted system of social regulation. It is confirmed that legal pluralism in general is opposed to a monistic understanding of the world. It is proved that the concept of "legal pluralism" was formed in the framework of such areas of legal thought as the sociology of law (G. D. Gurvich, E. Ehrlich, L. I. Petrazhitzky, P. A. Sorokin, N. S. Timashev, etc.), legal ethnology and legal anthropology (B. Malinovsky, A. R. Radcliffe-Brown, etc.). The author affirms that at present the principle of legal pluralism is moving from the field of scientific discussions toward legal life. It was stated that legal pluralism rejects definitions of law exclusively as a result of state activity, and presupposes the existence of an unofficial law as a fact of legal reality. State law in this perspective is considered in one phenomenological series with canonical law, law of corporations, international law, norms of other social institutions.

Summarizing, the author supports the point of view that the legal reality is more diverse than standardized and unified state rules of conduct. It can be argued that legal pluralism, denying the definition of law exclusively as a result of state activity, implies the existence of an informal law as a legal reality. This follows from the fact of social relations that are legal by their very nature. In other words, the pluralist approach refutes the one-line evolution of law, confirms the plurality of its forms and allows us to prove the existence of unofficial law in the legal life.

Key words: monism; unofficial law; legal life; legal pluralism; law; sociology of law

Надійшла до редколегії 15.01.2019